

TWAALFDE PACIFICATIELEZING

**Tussen handhaven en verdwijnen:
het Nederlands in een eenwordend Europa**

Greetje VAN DEN BERGH

Deze twaalfde pacificatielezing werd gehouden te Gent op 12 november 1994 in de Pacificatiezaal van het Stadhuis.

De pacificatielezingen worden georganiseerd door de VZW De Pacificatielezingen te Gent.

© Mys & Breesch, uitgevers te Gent

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd zonder toestemming van de uitgever

Depot D/1994/6175/42
ISBN 90-5462-100-1

In oktober van dit jaar bezocht ik in Leuven de tentoonstelling *Eenheid op papier. De Nederlanden in kaart van Keizer Karel tot Willem I*. Een unieke tentoonstelling, gewijd aan de cartografie in de Nederlanden door de eeuwen heen. Deze kwam al heel vroeg, in de eerste helft van de zestiende eeuw, tot grote wetenschappelijke en technische bloei door de samenwerking van Noord-en Zuid-Nederlandse geleerden en kundige ambachtslieden, eerst in Leuven, later in Amsterdam. Het hoofdthema van de expositie in Leuven is de cartografische weergave van de Nederlanden en de opmerkelijke eenheid van de gewesten, ook op momenten dat zij staatkundig los van elkaar stonden. In de marge van de expositie valt ook nog een aantal andere dingen te constateren. Bijvoorbeeld hoe gemakkelijk geleerden en vaklieden indertijd elders, ook over de grenzen heen, emplooi vonden. Kennelijk stonden grenzen veel minder sterk dan vandaag de dag voor regelgeving over werkvergunningen voor buitenlanders, diploma-erkenning en wat dies meer zij. Wat mij daarnaast opviel was de min of meer encyclopedische functie die veel van de getoonde kaarten in het begin van de zeventiende eeuw naast hun primaire taak vervulden. Op sommige ervan staan alle verschillende typen vrachtzeilschepen tot in details afgebeeld, inclusief hun tonnage. De typen waren vaak verbonden met een bepaalde streek of stad, en droegen daar ook de naam van. Op andere worden de verschillende drachten van streken en dorpen in de Nederlanden getoond. Dat deed mij weer eens beseffen hoeveel scherper afgebakend voor velen de eigen identiteit toen was, en hoeveel kleiner de eenheid waartoe die identiteit zich beperkte. Vooral de moderne vervoers- en communicatiemiddelen zijn wat dat betreft in de loop van de tijd als grote gelijkmaker gaan fungeren. Heel veel "eigen identiteit" is daardoor verdwenen, of liever gezegd, opgegaan in een groter geheel. Dergelijke processen zijn nauwelijks te sturen, en al helemaal niet terug te draaien.

Ik begin natuurlijk niet voor niets met zo'n stukje historie. Voor het eerst in drie jaar wordt vandaag de Pacificatielezing weer gehouden. De elf eerdere waren veelal gewijd aan het al dan niet gemeenschappelijke verleden. Tot een dergelijke onderwerpkeuze nodigt de historische naamgeving van deze lezingen natuurlijk ook uit. Vanwege de zorg om de kansen en belemmeringen voor het Nederlands in het kade van het eenwordend Europa koos uw vereniging ditmaal echter als thema "De Taalunie en Europa". Ik heb mij graag bereid verklaard op uw uitnodiging in te gaan. Uit uw argumentatie voor de keuze van het onderwerp heb ik opgemaakt dat het u vandaag meer gaat om de toekomst dan om het verleden, en zo wil ik het onderwerp ook graag benaderen. Dat neemt niet weg dat mijn blik naar het heden en de toekomst soms gevoed zal worden door enige reflectie op het verleden, en ook op eerder hier gehouden lezingen. Wie gefundeerd over de toekomst wil praten, moet immers ook het fundament van de geschiedenis kennen. Wie beargumenteerd aan de toekomst wil werken, moet lessen uit het verleden kunnen trekken. "Voorwaarts, en niet vergeten." Kernachtig als een uitspraak van Tacitus vat die leuze samen wat ik bedoel.

In mijn betoog zal ik pogen enkele principiële uitgangspunten te combineren met praktische uitwerkingen.

OVER DE MAAKBAARHEID VAN EUROPA

Werken aan de toekomst: dat brengt mij bij mijn eerste punt. Er is de laatste jaren veel gesproken en geschreven over de "maakbaarheid" van de maatschappij. Een lelijke term voor een niet altijd even duidelijk begrip. Kort samengevat komt de discussie hierop neer: in het democratische vooruitgangsoptimisme van na de Tweede Wereldoorlog hebben veel West-Europese politici en bestuurders gedacht dat het welzijn van de burgers volledig door overheidsmaatregelen te bereiken was. Deze politiek heeft echter zoveel ongewenste neveneffecten gehad dat volgens velen de gedachte aan "de maakbaarheid" van de samenleving moet worden opgegeven.

Zowel het eerste als het tweede standpunt is mij te ongenueanceerd. Alle heil verwachten van centrale overheidsbemoeienis klinkt bijna als een theoretisch-socialistisch concept, ook al is het gehanteerd door regeringen van allerlei kleuren en samenstellingen. De slinger slaat echter te ver door naar de andere kant wanneer de politiek elk idee van maakbaarheid opgeeft. De samenleving wordt immers elke dag "gemaakt", door iedereen die er belang bij heeft. Het bedrijfsleven en andere economische machten bestoken ons via de media dagelijks met boodschappen die erop gericht zijn de maatschappij zo vorm te geven dat het voor henzelf zo profijtelijk mogelijk is. Ook anderszins is de economie een sterk bepalende factor voor de vormgeving van de maatschappij. Hoe meer de overheid het idee van de maakbaarheid van de samenleving opgeeft, hoe meer "het kapitaal" de vrijkomende ruimte zal opvullen.

Maar het gaat nog verder. Wie het idee van de maakbaarheid van de samenleving door de burgers via de politiek opgeeft, bestempelt daarmee eigenlijk ook het idee van een democratisch bestuur van de moderne Westerse maatschappij tot een illusie. Ondanks de soms ongenueanceerde uitspraken wil geen enkele moderne samenleving werkelijk zo ver gaan. De Europese democratieën willen een sociaal beleid voeren, een ruimtelijk ordeningsbeleid, een onderwijsbeleid en een cultuurbeleid. Zij willen dat in het besef dat, naast alles wat kan worden vormgegeven op basis van individuele en economische keuzevrijheid, een aantal belangrijke zaken om een collectieve regeling vragen. Zaken die alleen maar tot stand kunnen komen op basis van een welbegrepen gemeenschapsbelang dat meer is dan de optelsom van individuele deelbelangen. Alle natie-staten van de Europese Unie maken in dat opzicht nog steeds, elk vanuit zijn eigen opvattingen daarover, hun samenleving.

Wat geldt voor nationale staten, hoort ook voor de Europese Unie te gelden. Het kan niet zo zijn dat wij "Europa" in het leven hebben geroepen om door een ongebreidelde vrije-markt-werking allerlei culturele en sociale verworvenheden teloor te laten gaan waaraan wij zeer hechten en die wij wezenlijk vinden voor onze samenleving. Het kan niet zo zijn dat wij wel voor onze nationale staten een bepaalde mate van maakbaarheid nastreven, en dat wij die pretentie opgeven ten aanzien van Europa. Dat bij de Europese Unie de keuze alleen kan zijn: lid te zijn of niet. De kernvraag is: lid van wat voor soort Europa, en wie bepaalt dat?

Vanwege het onderwerp van deze lezing zal ik mij hier beperken tot de vraag of en hoe in Europees kader een beleid van culturele diversiteit kan worden gevoerd. Vervolgens ga ik in op de vraag of daarbij de taal het belangrijkste, of in elk geval een essentieel element is, en hoe het in het algemeen staat met de taalpolitiek in Europa. Tot slot komt aan de orde welke rol de Taalunie in dat verband kan spelen.

Ik ben mij ervan bewust dat ik zeker niet de eerste ben die op deze plaats spreek over de consequenties van de Europese eenwording voor "facetten van de Nederlandse cultuurgemeenschap". Ik doe dat echter wel tegen de achtergrond van een nieuwe situatie. Sinds de vorige lezing hebben zich immers twee belangrijke ontwikkelingen voorgedaan. Om te beginnen zijn in het Verdrag van Maastricht voor het eerst expliciet afspraken gemaakt over cultuurbeleid. En ten tweede heeft het streven naar verbreding en verdieping van de Europese Gemeenschap in een aantal landen twijfels en scepsis over "Europa" opgeroepen. Wat geschapen is, in 1957, als een economische gemeenschap van zes landen, geboren uit de wens om de kans op een nieuwe oorlog tussen Frankrijk en Duitsland zo klein mogelijk te maken, is uitgegroeid tot iets waarvan velen zich afvragen of zij dit werkelijk hebben gewild. De zes landen van het Verdrag van Rome zijn uitgegroeid tot twaalf, en binnenkort waarschijnlijk tot zestien. De louter economische gemeenschap van het begin is op weg naar een monetaire unie en een politieke unie.

Ik zal hier niet de hele groeigeschiedenis van de EEG de revue laten passeren. Ik wil daar slechts twee elementen uit belichten. Het eerste is dat de buitenwereld bij de genoemde ontwikkelingen een belangrijke rol heeft gespeeld. Tegenover de grote, politiek en economische machtige blokken elders in de wereld stonden de landen van West-Europa immers sterker naarmate zij een hechtere eenheid vormden. Sinds 1989 hebben daarnaast ook de stormachtige ontwikkelingen in het voormalige Oostblok gevraagd om een duidelijk antwoord vanuit de rest van Europa. Beide waren goede redenen om te streven naar verbreding en verdieping van de Europese Gemeenschap.

Het andere element is dat er al lang voor 1992 een toenemende bemoeienis was van de EG met andere dan strikt economische aangelegenheden. Vooral op cultureel vlak werd die bemoeienis als storend ervaren, omdat de EG slechts in economische termen kon denken, en in diezelfde termen oordeelde over zaken als mediabeleid, de vaste boekenprijs en kunstsubsidies: te weten concurrentievervalsing en belemmering van de vrije markt. Mede als reactie op die ongewenste bemoeienis hebben velen gepleit voor een culturele paragraaf in het Verdrag van Maastricht, het verdrag dat de basis moest leggen voor de monetaire en de politieke unie.

OVER EUROPA EN DE CULTUUR

Die culturele paragraaf is er gekomen, in artikel 128. En bovendien is aan artikel 92 nog een lid toegevoegd om nationale steunmaatregelen op het gebied van cultuur mogelijk te maken. Velen vinden overigens de situatie nog zorgwekkender na het invoeren van de culturele paragraaf, omdat deze de Europese Unie een alibi zou verschaffen om zich expliciet bevoegdheden toe te eigenen op het gebied van onderwijs en cultuur. Die vrees wordt nog gevoed door het feit dat de termen waarin de rechten en bevoegdheden van Europa worden vastgelegd, heel wat interpretatieruimte overlaten. Het begrip cultuur wordt niet gedefinieerd, terwijl de definitie daarvan, zoals bekend, van heel smal naar heel breed kan gaan. Daarnaast kan de interpretatie van het achterliggende begrip "subsidiariteit" het gilde van Eurojuristen nog veel werk bezorgen. En dat geldt nog sterker voor de uitzondering zoals geformuleerd in artikel 92, lid 3, sub d: "Steunmaatregelen om de cultuur en de instandhouding van het culturele erfgoed te bevorderen, wanneer door deze maatregelen de voorwaarden inzake het handelsverkeer en de mededingingsvoorwaarden in de Gemeenschap niet zodanig worden veranderd dat het gemeenschappelijk belang wordt geschaad". Het bepalen van wat "de cultuur" is en wanneer "het gemeenschappelijk belang wordt geschaad" laat heel wat ruimte voor jurisprudentie.

Inhoudelijk beogen voor- en tegenstanders van de culturele paragraaf echter hetzelfde: laat de lidstaten – anderen, zoals Hugo DE SCHEPPER, zeggen ook nog: de gemeenschappen en regio's¹ – volledige autonomie met betrekking tot de zorg voor hun eigen culturele identiteit. Want, zeggen zij, de rijkdom aan culturen, de culturele pluriformiteit, maakt het bijzondere en het wezenlijke karakter uit van de Europese beschaving. "Het is haar rijkdom en haar kracht", zegt DE SCHEPPER.² Ook Maarten MOURIK heft op deze plaats eerder voor volledige culturele autonomie gepleit.³

Ik zal dat pleidooi niet tegenspreken. Ik zal ook niet verhullen dat een Europa waar de wetten van de vrije markt-economie boven alles gaan, in mijn ogen een ongewenst Europa is. Veel te lang zijn bepaalde uitspraken van het Europees Hof – bijvoorbeeld over de commerciële omroepen, over de vaste boekenprijs en over de regelgeving voor nationale kunstsubsidies – aanvaard als iets onafwendbaars, als een soort natuurramp. In dat opzicht hebben de burgers en politici van de lidstaten veel te weinig geloofd in de maakbaarheid van Europa. Het waren immers in vrijwel ieders ogen *ongewenste* consequenties; waarom dan niet de conclusie

¹ Lucienne TOMESSEN en Guy VORSEN (red), *Denken over cultuur in Europa*, Bohn, Stafleu Van Loghum, 1994, p. 148.

² *Ibid.*, p. 149.

³ M. MOURIK, *Culturele coëxistentie in Europa*, E. Story-Scientia, 1991.

getrokken dat het nooit de bedoeling geweest kon zijn dat de regelgeving zich ook tot dergelijke onderwerpen uitstrekte? De boven geciteerde toevoeging aan artikel 92 en de nieuwe culturele paragraaf hebben daaraan althans gedeeltelijk een halt toegeroepen.

Maar het pleidooi voor culturele autonomie is, hoe terecht ook, niet voldoende. En het is te defensief. In cultureel opzicht iedere regio, iedere gemeenschap met rust laten – is dat werkelijk wat het specifieke karakter aan de Europese beschaving heeft gegeven? Er is in het verleden juist veel moois ontstaan uit confrontaties, uit de vermenging van bestaande eigen cultuur en een of meer nieuwe die zich daarin indrongen. En er is juist op het gebied van kunst en cultuur door de eeuwen heen heel veel "intra-Europees" verkeer geweest. Er zou daarom wel degelijk ook een *Europees* cultuurbeleid moeten worden gevoerd. Ik kan op dat terrein een groot aantal wenselijkheden noemen. Kennis van elkaars culturele en artistieke verworvenheden actief stimuleren, gemeenschappelijke invloeden uit het verleden onderkennen en belichten, kunst en cultuur relateren aan de geschiedenis van Europa, in het onderwijs veel meer aandacht besteden aan de relaties tussen ontwikkelingen in de verschillende gebieden van Europa, in plaats van aan "vaderlandse geschiedenis" (een negentiende-eeuws concept, gericht op het versterken van de gedachte van de natiestaat!) en in het vreemde-talenonderwijs veel meer aandacht besteden aan het Europeaniseringsproces.

In de culturele paragraaf van het Verdrag van Maastricht is een dergelijke doelstelling overigens wel opgenomen:

"De Gemeenschap draagt bij tot de ontplooiing van de culturen van de lidstaten onder eerbiediging van de nationale en regionale verscheidenheid van die culturen, maar tegelijkertijd ook de nadruk leggend op het gemeenschappelijk cultureel erfgoed. (...)

Het optreden van de Gemeenschap is erop gericht de samenwerking tussen de lidstaten aan te moedigen en zo nodig hun activiteiten op de volgende gebieden te ondersteunen en aan te vullen:

- verbetering van de kennis en verbreiding van de cultuur en de geschiedenis van de Europese volkeren;
- culturele uitwisseling op niet-commerciële basis."

Een dergelijk beleid zal echter vanuit Brussel hooguit kunnen worden gestimuleerd. Het moet worden uitgevoerd door de lidstaten zelf. En daar zie ik momenteel nog maar weinig beweging in deze richting.

Als u mij een moralistische kanttekening toestaat ter afsluiting van dit punt: we hoeven niet ver in de geschiedenis terug te gaan om te zien dat ook cultureel zeer ontwikkelde volkeren in staat zijn tot het plegen van daden die wij liever niet tot de Europese beschaving rekenen. We hoeven zelfs alleen maar in het heden te kijken om te zien dat uit naam van de eigen culturele identiteit nog steeds ook zeer onbeschaafde daden worden gepleegd. De grens tussen terecht en vruchtbaar cultureel zelfbewustzijn enerzijds, en nationale en regionale trots die tot allerlei

vaak gezien onheil kan leiden, moet voortdurend kritisch in het oog worden gehouden. Wat in Europees verband gestimuleerd dient te worden is niet een naar binnen gericht, provincialistisch gevoel van eigenheid of superioriteit, maar een naar buiten gerichte, wezenlijke belangstelling voor andere culturen en identiteiten in de mede-Unielanden, gebaseerd op kennis en waardering van het eigene.

OVER EUROPA EN DE TAAL

Ik kom van de cultuur op de taal. De taal is, zoals door velen in alle toonaarden steeds weer wordt beweerd en bevestigd, een van de belangrijkste uitingsvormen van de mens, en daarmee de belangrijkste cultuurdrager. In hun moedertaal kunnen mensen zich met de meeste diepgang en nuance uitdrukken.

"De bewoners deden hun kennis op in hun moedertaal, een taal rijk aan woorden en mooi van klank en die zich uitstekend leende tot elke uiting van gedachten", schreef Thomas MORE al in *Utopia*. Het is een oude strijd, de strijd voor het behoud of de opwaardering van de moedertaal. Een strijd die in de loop der eeuwen in Europa nogal wat heen-en-weergaande bewegingen heeft gekend. Lang nadat het Latijn was teruggedrongen, heeft het Frans immers nog weer lange tijd de rol van lingua franca voor de internationale culturele elite vervuld.

Maar momenteel is het standpunt dat de eigen taal een element van wezenlijk belang is in de cultuur, niet of nauwelijks omstreden. Daarom is het merkwaardig dat het taalcriterium in de cultuurparagraaf niet expliciet wordt genoemd als uitzonderingsgrond, terwijl dat in de onderwijsparagraaf wel gebeurt. Dat is des te merkwaardiger, omdat het pleidooi voor culturele autonomie nu juist het sterkst wordt gevoerd door de angst voor de bedreiging van de eigen taal. Eigenlijk zijn Nederlanders en Vlamingen helemaal niet zo bang dat I Fiamminghi, of Frans Bruggen, of Anna Therese de Keersemaeker, of Karel Appel, hun weg naar het publiek in Europa niet meer zullen vinden. Waar zij bang voor zijn, is dat er geen Nederlandstalig drama meer op de televisie zal worden uitgezonden, dat het voor Nederlandstalige auteurs steeds moeilijker zal zijn om het hoofd boven het Europese water te houden, dat het Nederlands in het hoger onderwijs door het Engels zal worden verdrongen, en dat er straks nog maar vijf werktalen in Europa zullen worden gehanteerd. Ik noem met opzet hier ook een aantal bedreigingen die het culturele aspect te buiten gaan. Daarmee geef ik aan dat de vrees eerder de bedreiging van de taal betreft dan de bedreiging van de cultuur in zijn geheel. Ik wil er tegelijkertijd mee aangeven dat niet alles op een hoop moet worden gegooid. Terwijl bij de cultuur niet alle aspecten worden bedreigd, doen zich bij de taal meer bedreigingen voor dan alleen die op het gebied van de kunst en cultuur. De belemmeringen en de kansen moeten helder worden geanalyseerd, en voor elk ervan moet de meest adequate benadering worden gezocht. Ze hebben iets met elkaar te maken, maar ze vragen om verschillende soorten actie.

Ik doe hieronder een poging tot globale ordening in aard van de problemen en aard van de oplossingen.

1. De taal als cultuurdrager

Er zijn enkele problemen die hier steeds opnieuw de aandacht vragen: de vaste boekenprijs, de literaire subsidiestelsels, het aanbod van Nederlandstalige drama op de t.v. De vaste boekenprijs is een kwestie die al jaren aansleept, maar die sinds enkele maanden toch in de buurt van een oplossing lijkt te komen, althans waar het gaat om grensoverschrijdende taalgebieden. De doorbraak lijkt hier te komen via de instemming van de Europese Commissie met een regeling voor het Duitse taalgebied. Het is overigens een goed voorbeeld van het belang om vast te houden aan een gerechtvaardigd streven, hoe lang het ook duurt.

Wat betreft de literaire subsidiestelsels: daar werken Nederland en Vlaanderen inmiddels nauw en tamelijk succesvol samen om hun beider systemen zodanig op elkaar te laten aansluiten dat zij wel voldoen aan het EG-criterium van non-discriminatie, maar daardoor niet hun eigen systeem onmogelijk maken.

De problemen waarmee het Nederlandstalig t.v.-drama te kampen heeft worden niet allemaal door Europa veroorzaakt. Bij het televisiedrama is het grote aanbod van Engelstalige produkties ongetwijfeld de belangrijkste probleemfactor. De Europese regelgeving heeft natuurlijk de positie van de openbare omroepen ernstig aangetast, maar het is de vraag of het produceren voor een klein taalgebied niet hoe dan ook tot problemen zou hebben geleid. De relatief geringe omvang van het taalgebied maakt produkties nu eenmaal verhoudingsgewijs heel duur, zoals dat ook voor de Nederlandstalige speelfilm geldt. Daarnaast hebben ook bepaalde technische ontwikkelingen een belangrijke rol gespeeld bij de lastige positie waarin het publieke omroep is terechtgekomen. Het zou ons echter al te ver voeren daarop hier nader in te gaan.

Overigens is het niet alleen maar kommer en kwel op het culturele front. De Nederlandstalige literatuur wordt in Europa steeds bekender, mede dankzij het succes van de Frankfurter Buchmesse van 1993. De goed op elkaar afgestemde inspanningen van het Nederlandse Produktiefonds en de Vlaamse Gemeenschap mogen daarbij ook zeker niet worden vergeten. En als we ook het onderwijs bij de cultuur betrekken: met de neerlandistiek extra muros gaat het op veel plaatsen in Europa goed. In Engeland, in Frankrijk en in Duitsland neemt het aantal studenten en de kwaliteit van het onderwijs en onderzoek gestaag toe. Ook dat is belangrijk voor de bekendheid met Vlaanderen en Nederland, met de Nederlandse taal, met de literatuur en de cultuur van de Lage Landen.

Hoewel het natuurlijk altijd beter kan, en hoewel een stimulerend beleid onverminderd nodig blijft, is er dan ook zeker geen reden voor onverdeelde pessimisme.

2. De taal als voertaal in het onderwijs en de wetenschap

Het verdrag van Maastricht is hier niet de boosdoener. In de bepalingen daarvan is immers opgenomen dat rekening moet worden gehouden "met de culturele en taalverscheidenheid". Wel is hier, onder invloed van op zichzelf positief te waarderen Europees stimuleringsbeleid, het vraagstuk ontstaan van voertalen of instructietalen in het hoger onderwijs. Onder andere de Erasmusprogramma's hebben tot doel via studenten- en docentenuitwisseling de wederzijdse kennismaking met elkaars onderwijs en wetenschap te stimuleren. Vooral in de niet-grote taalgebieden leidt dat tot een verstaanbaarheidsprobleem. Over de aanpak daarvan wordt tot nu toe nauwelijks gestructureerd nagedacht. Voor zover mij bekend zijn er ook nog geen centrale gegevens verzameld over de diverse manieren waarop het probleem wordt aangepakt. De Europese programma's bieden wel de mogelijkheid 10% van de financiële middelen aan taalonderwijs te spenderen, maar dit wordt niet als verplichting opgelegd.

Duidelijk is echter dat in Vlaanderen of Nederland docenten geneigd zijn hun colleges in het Engels aan te bieden zodra er ook buitenlandse studenten aan deelnemen. Anderzijds vinden vaak diezelfde docenten het normaal dat hun eigen studenten Spaans of Italiaans leren voordat zij enige tijd in Madrid of in Rome gaan doorbrengen.

Er zijn hier veel oplossingen denkbaar, variërend van het opzetten van intensieve taalcursussen, parallel aan het te volgen onderwijsprogramma, tot een verplicht basisexamen in het land van herkomst voorafgaand aan een verblijf buitenslands. Daarnaast kan het zinvol zijn om gespecialiseerde postacademische colleges in een veelgekeerde vreemde taal aan te bieden, om zodoende een werkelijk "Europees" academisch publiek te kunnen bedienen. Belangrijk is dat in alle gevallen wordt bezien of het *doel* van de uitwisseling past bij de *middelen* die ervoor worden ingezet.

Een positieve ontwikkeling is dat er voor het eerst sinds lange tijd weer veel wordt gediscussieerd over de waarde van het Nederlands als wetenschapstaal.

3. De taal als officiële taal in de Europese Unie

In het Verdrag van Rome is in artikel 1 opgenomen dat de talen van alle lidstaten officiële taal zijn. Waarschijnlijk zal geen enkel land hieraan willen tornen. Het vaak gehanteerde argument van de democratie is hier immers doorslaggevend: een bestuurslaag met regelgevende bevoegdheden die rechtstreekse werking hebben voor de burgers in de betreffende lidstaten, moet zich ook in de eigen taal van die burgers uitdrukken. (Overigens klinkt dat eenvoudiger dan het is: in de praktijk laat de kwaliteit van de vertalingen vaak zoveel te wensen over, dat nogal eens wordt teruggegrepen naar de Engelse of Franse moedertekst om onduidelijke of multi-interpretabele passages op te helderen. Maar dat doet aan het principe niets af.)

Ik permitteer mij hier opnieuw een klein uitstapje uit mijn betoog. Het wordt wel

eens voorgesteld alsof het op deze wijze hanteren van het taalregime een *garantie* is voor het democratisch karakter van de Europese Unie. Dat is natuurlijk niet zo; het is slechts een randvoorwaarde. In elke taal kan de democratie worden bedreigd. Ondemocratische stromingen of partijen kunnen heel goed hun eigen taal gebruiken, en zelfs het argument van hun taalrechten in Europa, of binnen een lidstaat, om verwerpelijke ideeën te verkondigen. Wie het democratisch gehalte van de EU aanvoert als argument voor principiële gelijkwaardigheid van talen, is alleen maar geloofwaardig als hij tegelijkertijd bereid is om ook in andere opzichten het democratisch gehalte van de Europese Unie hoog te houden.

4. De taal als werktal

Wat betreft het aantal werktalen, dat wil zeggen de talen die worden gehanteerd in het interne verkeer binnen de EU, daarover wordt de laatste tijd openlijk geschreven en gediscussieerd. Daar blijft het niet bij. Er worden ook proefballons opgelaten, in de vorm van beslissingen die op zijn minst in strijd zijn met de geest van het verdrag. De beslissingen van november 1993 rond het Eurokorps en het Merkenbureau zullen velen nog vers in het geheugen liggen. Die hebben veel stof doen opwaaien. Veel stilzwijgender groeit er een praktijk van vijf werktalen die gehanteerd worden bij officiële conferenties, georganiseerd door de Europese Commissie. Die vorm van sluipende gewoontevorming is de meest riskante.

Er zijn tegenover deze kwestie veel houdingen mogelijk. Principiële en pragmatische. Defensieve en offensieve. Kansrijke en kansarme. België en Nederland zouden moeten kiezen voor de kansrijke en de offensieve. Ik noem daarvan een paar aspecten.

- Actief zoeken naar werkbare oplossingen, onder erkenning van de praktische problemen die zich onvermijdelijk voordoen als er negen, straks twaalf werktalen moeten worden gehanteerd.
- Deze oplossingen moeten recht doen aan de principiële gelijkwaardigheid van alle officiële talen, en mogen dus geen situatie scheppen waarin sommige talen structureel eersterangstalen zijn en andere structureel tweederangstalen.
- Andere taalgebieden tijdig betrekken bij het zoeken naar dergelijke oplossingen, zodat zij op een breed draagvlak in de Unie kunnen rekenen.
- Investeren in beproefde en experimentele taaltechnologieën. Dat houdt zowel in deelname aan het automatische vertaalsysteem waarmee de Europese Commissie reeds werkt, als deelname aan te ontwikkelen nieuwe taaltechnologieën in het vierde Kaderprogramma. Nederland en Vlaanderen moeten daarbij hun wetenschapsbeleid zoveel mogelijk coördineren.
- Een dergelijk actief beleid ondersteunen met andere manieren om de waarde van het Nederlands aan te geven: extra aandacht voor de neerlandistiek in de landen van de EU, het stimuleren van vertalingen van Nederlandstalige literatuur, het stimuleren van andere taalgebonden cultuuruitingen uit het Nederlandse taalgebied.

Deze poging tot het ontrafelen van een aantal verschillende aspecten van de toekomst van het Nederlands laat nog iets anders zien: het is heel onwaarschijnlijk dat het Nederlands zal verdwijnen – althans binnen een voor ons overzienbare periode. Het Nederlands zal onze thuistaal blijven, onze gewone schooltaal, onze literaire taal, onze maatschappelijke omgangstaal. Maar of het ook die andere functies blijft houden, bestuurstaal in Europa, wetenschappelijke taal, internationale cultuurtaal – dat hangt af van de mate waarin wij ons daarvoor de komende tijd actief en doeltreffend weten in te zetten.

OVER EUROPA EN DE TAALUNIE

Wat heeft nu de Taalunie met het voorafgaande te maken? Met alle hierboven genoemde onderwerpen houdt de Taalunie zich in meerdere of mindere mate bezig. Op alle genoemde punten is zij geen officiële gesprekspartner binnen de EU, omdat zij een intergouvernementele organisatie is en de EU alleen maar lidstaten kent. Tegelijkertijd is zij beleidsmatig een belangrijke partner, omdat de Taalunie een verdrag is tussen twee lidstaten, die op grond van dat verdrag aangemoedigd worden, op sommige punten zelfs verplicht zijn, gezamenlijk beleid te voeren en naar Europa toe gezamenlijke standpunten in te nemen.

Toegegeven, de letter van het Verdrag is hier soms schoner dan de praktijk. Daarmee kom ik op een gevoelig punt, dat de laatste jaren veel besproken is. De geestelijke vaders van de Taalunie dachten sterk vanuit wat Johan FLEERACKERS noemde “de Nederlandse Gemeenebest”. Vanuit een taal- en cultuurgemeenschap, die jammer genoeg voortdurend opnieuw gescheiden was door de geschiedenis. Hedy D’ANCONA, tot deze zomer lid van het Comité van Ministers, deed aan het begin van haar ministerschap veel stof opwaaien door in een toespraak voor het Algemeen Nederlands Congres een opmerking te maken over twee verschillende culturen. Toch was zij niet de eerste die iets dergelijks suggereerde. Kees MIDDELHOF betoogde in zijn lezing van 1984 dat Vlaanderen en Nederland in het verleden altijd voor tegendraadse reacties hebben gekozen, juist op momenten dat zij er belang bij hadden eensgezind op te treden.⁴ Hella HAASSE heeft in 1986 op deze plaats gezegd: “Niet door de taal zijn wij van elkaar gescheiden, maar door wat wij in die taal onder woorden trachten te brengen”.⁵ En vele Vlamingen laten zich de laatste jaren graag voorstaan op hun “Vlaamse identiteit”. Ik zou deze constatering kunnen adstrueren met citaten van VAN ISTENDAEL, van DELEU, maar ook met talloze krantencitaten.

De opmerking van D’ANCONA werd zo bekritiseerd, denk ik, omdat zij indruiste

⁴ Kees MIDDELHOF, *Wortels van een misverstaan. De verhouding Nederland-Vlaanderen in historisch perspectief*, E. Story-Scientia, 1985.

⁵ Hella S. HAASSE, *De lage landen en het platte vlak. Kanttekeningen bij een gemeenschappelijke literatuur*, E. Story-Scientia, 1986, p. 6.

tegen een ideologisch gefundeerd eenheidsdenken dat aan – onder andere – de Taalunie ten grondslag ligt. Immers, een uitspraak als “De taal is gans het volk” zou logischerwijs tot consequentie moeten hebben dat een taal in wezen ook betekent “een volk”. De filosofische, historische en misschien ook ethische kanttekeningen die bij die ideologie te plaatsen zijn, laat ik hier verder buiten beschouwing. Wel wil ik een meer praktisch aspect onder de loep nemen, omdat dat aspect voor de werking van de Taalunie van belang is. Het heeft te maken met de theorie die de cultuursocioloog Geert HOFSTEDE heeft ontwikkeld over verschillen tussen samenlevingen. HOFSTEDE laat zien⁶ hoe de verschillen tussen culturen – culturen in de brede zin van het woord, dus inhoudend alle waarden, normen en gebruiken die een samenleving onderscheiden van andere – bepaald worden door een diep verankerde kern van vier factoren. Het gaat om collectivistisch tegenover individualistisch georiënteerde samenlevingen, om grote of kleine machtsafstanden, om de dominantie van mannelijke of vrouwelijke waarden, om een kleine of grote onzekerheidstolerantie. Aan de hand van een wereldwijd onderzoek, oorspronkelijk uitgevoerd met het oog op de verschillende bedrijfsculturen in multinationals, laat HOFSTEDE zien hoe deze vier factoren in hoge mate door de eeuwen heen de omgangscultuur blijven bepalen. De omgangscultuur, de onuitgesproken vooronderstellingen van waaruit wij waarnemen en handelen, bepaalt mede de mate waarin wij elkaar begrijpen, “verstaan”, en effectief kunnen samenwerken.

België en Nederland scoren in de meting op die vier factoren zeer verschillend. Dat is ook niet verwonderlijk als je ziet waaraan de auteur het ontstaan van die kernfactoren toeschrijft: aan de dominante hofcultuur of bestuurscultuur in de belangrijke periode van natievorming. Het verschil in historische ontwikkelingen heeft in hoge mate het verschil bepaald in de wijze waarop Vlamingen en Nederlanders omgaan met politiek en beleid, in de wijze waarop beiden trachten hun doelstellingen te verwezenlijken.

Elke theorie is natuurlijk relatief. Toch blijken HOFSTEDE’s conclusies voor de praktijk zeer waardevol. Niet alleen omdat ze veel mensen de ogen openen voor zaken die ze voordien nooit goed konden duiden. Maar ook en vooral omdat ze niet bedoeld zijn om bij de constatering van het verschil te blijven steken. Ze zijn bedoeld om op grond van analyse en bewustwording van de verschillen beter en effectiever met elkaar te kunnen omgaan dan zonder dat mogelijk was geweest.

Ik hecht daar zeer aan. Want als wij emoties, gebaseerd op clichés en halve waarheden, ongehinderd hun gang laten gaan, bestaat het risico dat de toekomst van het Nederlands niet alleen vanuit Europa wordt bedreigd, maar ook van binnen uit het taalgebied.

Clichés kunnen bestreden worden. Ze komen bijna altijd voort uit onwetendheid. Hoe meer er in de praktijk wordt samengewerkt, hoe vaker Nederlanders en Vlamingen tot de ontdekking komen dat zij weinig, te weinig, van elkaar weten. Die

⁶ Geert HOFSTEDE, *Allemaal andersdenkenden*.

constatering is het begin van het streven daaraan iets te veranderen. Het deed mij veel genoegen dat kort geleden, op een dag gewijd aan het onderwijs Nederlands in het basis- en secundair onderwijs aan weerszijden van de rijksgrens, de wens werd uitgesproken om in diverse onderwijsmaterialen veel meer over elkaar op te nemen. Nederland en Vlaanderen zijn in hun geschiedenisboeken, in hun taalboeken, bijna onbestaand voor elkaar. Wij weten vrijwel niets van elkaar, althans niet voor zover dat van de school afhangt. Daar kan veel aan veranderd worden.

Willen wij dat ook? Vanuit de emoties en de clichés waaraan ik zojuist refereerde zou de vraag kunnen worden gesteld: waarom zouden wij samenwerking stimuleren, als wij toch zo verschillend zijn? Als wij toch altijd tegendraads op elkaar reageren? Als wij toch “dezelfde taal gebruiken om iets verschillends te zeggen”?

Maar vanuit het belang van de toekomst, de toekomst van het Nederlands in Europa, de Nederlandstalige cultuuruitingen in Europa, zoals ik die hierboven heb geschetst, houd ik een pleidooi voor rationeel gedrag. Voor welbewust kiezen voor kansen in de toekomst, in plaats van heimwee naar het verleden. Voor welbewust kiezen voor optimale samenwerking, in plaats van het benadrukken van de verschillen. Voor tolerantie ten aanzien van de verschillen in bestuursstijl en omgangsnormen, een tolerantie die recht doet aan het cosmopolitische karakter van het Vlaamse en het Nederlandse verleden. Ik pleit voor rationeel gedrag omdat de belangen die ons binden, zwaarder wegen dan de verschillen die ons scheiden, vooral als het gaat om onze positie in Europa.

Ik ben mij ervan bewust dat zo'n pleidooi enigszins ingaat *tegen* de geest van de tijd. Want de geest van de tijd beweegt zich in de richting van steeds meer gefragmenteerde, steeds autonomere culturele identiteiten, meer op emoties gebaseerd dan op de ratio. De geest van de tijd neigt meer naar “je opsluiten in het bolwerk van je eigen taal- en cultuuridentiteit” dan naar open uitwisseling en het toelaten van invloeden van buitenaf. In extreme vorm zien wij dat in het voormalig Joegoslavië, en in sommige regio's van het voormalige Oostblok. Maar ook in West-Europa gaan de ontwikkelingen meer in de richting van steeds verdere decentralisatie en regionale bewustwording dan omgekeerd.

Wat West-Europa betreft zijn juist de ontwikkelingen in de Europese Unie daaraan voor een deel debet. De angst dat ongrijpbare, onbestuurbare processen bestaande verworvenheden en waarden zullen aantasten die de mensen dierbaar zijn, leidt tot zulke reacties. Maar angst is en blijft een slechte raadgever. Als de Europese Unie van ons is, dan moeten wij haar vormgeven op een zodanige wijze dat de *goede* kanten van de Europese beschaving – democratie, individuele vrijheid, sociale rechtvaardigheid, culturele veelvormigheid, openheid voor invloeden van buitenaf – behouden blijven. Binnen zo'n Europa kan ook het Nederlands zich handhaven. De kansen daarop zijn het grootst als de taalgemeenschap van 21 miljoen daarbinnen eendrachtig samenwerkt. De kansen daarop zijn het kleinst als wij ons tegen elkaar laten uitspelen door de groten in Europa.

Leiden, 25 oktober 1994